400 pallets vol bouwfragmenten

WEER NAAR HUIS

Grijnzende leeuwenkoppen, krullende bladeren, sierlijk ijzerwerk. En ook dakpannen en bakstenen. Meer dan vierhonderd pallets vol bouwfragmenten van historische gebouwen staan er onzichtbaar in een depot opgeslagen. Ze verhuizen nu naar de plaatsen waar ze vandaan komen. Daar kunnen ze weer een verhaal vertellen. FRANK BERGEVOET

Wie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort de roltrap naar de bibliotheek neemt, wordt als eerste door de lichte, open sfeer getroffen. Daarna zal zijn oog op de vitrines met oude bouwfragmenten vallen. Hun decoratieve karakter maakt meteen duidelijk waarom ze bewaard zijn. Deze ornamenten vormen het representatieve deel van de verzameling bouwfragmenten die de Rijksdienst beheert. Meer dan vierhonderd pallets vol staan er permanent in depot, onzichtbaar voor iedereen. Het gaat om versierend bouwbeeldhouwwerk en functionele materialen als dakpannen, bakstenen, vloertegels en hang-en-sluitwerk. Daarvan springt het beeldhouwwerk het meest in het oog, omdat dat veelal om grote, zware stukken steen gaat, zoals kapitelen, schouwwangen, pinakels, lijstwerk, consoles en gevelstenen. De bouwmaterialen zijn vooral bedoeld voor encyclopedische referentie. Daar kun je bijvoorbeeld een andere baksteen naast houden om te ontdekken welke soort het betreft.
Al voor de Tweede Wereldoorlog begon het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, de voorloper van de Rijksdienst, bouwfragmenten te verzamelen. Die kwamen vrij bij restauraties, verbouwingen of sloop van historische gebouwen en waren daar soms bij opgegraven. Later is de verzameling aangevuld met fragmenten van de gemeente Utrecht, het Rijksmuseum, het Ministerie van Defensie, het Instituut Collectie Nederland en het Nederlands Openluchtmuseum. Aanvankelijk verzamelde het Rijksbureau ze om tot een wetenschappelijke studiecollectie te komen. Maar de verzameling heeft zich nooit tot een museaal beheerd geheel ontwikkeld. Het is eerder zo dat de dienst een vangnet creëerde voor overtollig geraakt historisch bouwmateriaal.

Twee houten putti, wellicht uit Arnhem of omgeving afkomstig

FOTO'S RCE, FRANK BERGEVOET

Dat kan beter

De verzameling heeft een statisch karakter en functioneert nauwelijks voor presentaties en studie. Verder is ze slecht toegankelijk en gebrekkig gedocumenteerd. Van veel fragmenten is de herkomst onduidelijk. Ten slotte is de kwaliteit van sommige ornamenten onvoldoende om de rijksverantwoordelijkheid voor het beheer te continueren. Dat kan beter. Vandaar dat zo veel mogelijk fragmenten nu teruggaan naar de plaats van herkomst, bij voorkeur in het publieke domein. Daar zullen ze weer zichtbaar zijn, zoals vroeger, en kunnen ze weer een verhaal vertellen. De gemeente Breda heeft al een cluster van het Kasteel van Breda geaccepteerd. Deze fragmenten zullen in het Stedelijk Museum Breda en in de Koninklijke Militaire Academie te zien zijn.
Ook met de Gelderse gemeente Maasdriel, het Driels Museum en de Domkerk in Utrecht voert de dienst gesprekken over de teruggave van bouwbeeldhouwwerk. Opvallend is dat veel eigenaren niet meer weten dat de Rijksdienst fragmenten van hun historische gebouw bezit. Ze zijn vaak verrast als de dienst ze benadert. Dat geldt zeker voor de architectuurelementen die in of nabij het monument zijn opgegraven. Idealiter draagt de dienst deze over aan gemeentelijke of archeologische depots. Niet alle eigenaren hebben onmiddellijk plek voor hun bouwfragmenten. Stelregel bij de overdracht is dat ze duurzaam op de oorspronkelijke locatie bewaard worden.

Specialisten bekijken de bouwfragmenten van de Domkerk in Utrecht die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed graag terug wil geven

Decoratief bouwbeeld-houwwerk, dat voorheen door het Rijksmuseum werd beheerd

Geen monumentenstatus

De fragmenten hebben geen monumentenstatus op basis van de *Erfgoedwet* zoals de gebouwen waarvan ze afkomstig zijn. In het kader van die wet geldt wel een procedure voor 'vervreemding', het wisselen van eigenaar. Daarom kondigde de dienst afgelopen januari het voornemen tot overdracht in de *Staatscourant* aan.

Daar zullen ze weer zichtbaar zijn, zoals vroeger

Deze procedure geldt voor cultuurgoederen van de rijksoverheid, provincies, gemeenten en andere organisaties binnen het publieke domein. Ze zorgt ervoor dat een teruggave zoals deze zorgvuldig en transparant verloopt. Ook voert de dienst het conform de museale gedragscodes uit.
De publicatie in de *Staatscourant* leidde onmiddellijk tot reacties vanuit de bouwhistorische wereld. Die maakten duidelijk dat er een beeld van een verzameling van hoge kwaliteit bestaat. Maar hoewel zij zeker belangrijke stukken bevat, is ze fragmentarisch en verkeert er een groot aantal fragmenten in slechte staat. Daarom is de Rijksdienst vorige maand een dialoog met bouwhistorici gestart om openheid over de overdracht te geven. Recent verkleinden de gemeenten Dordrecht en Amsterdam hun collectie al. Andere gemeenten die vergelijkbare plannen hebben, kunnen hun voordeel doen met de ervaringen van Dordrecht, Amsterdam en de Rijksdienst. Bovendien kunnen zij leren van de manier waarop de museale sector zoiets aanpakt.

Wat overblijft

De Rijksdienst verwacht de verzameling door de teruggave al flink te verkleinen. Wat overblijft zullen de bouwfragmenten zijn waarvoor de eigenaren van de historische gebouwen geen belangstelling hebben. Ook zullen de fragmenten zonder herkomstinformatie overblijven, net als de exemplaren die zich in slechte staat bevinden. Ten slotte zijn er nog de referentiematerialen. Voor al deze bouwonderdelen is het van belang om daarvan de cultuurhistorische waarde vast te stellen. Hiervoor gebruikt de dienst de criteria uit de museale sector. Als er wordt vermoed dat bepaalde bouwfragmenten onmisbaar zijn voor het Nederlandse cultuurbezit en als er overdracht buiten het publieke domein wordt overwogen zal de Rijksdienst hiervoor een onafhankelijke commissie raadplegen.
Die onmisbaarheid geldt misschien wel voor de gevelfragmenten van Huis Huydecoper, dat aan het Singel in Amsterdam stond. Dit moet de commissie nader bepalen. Het huis was een van de hoofdwerken van Philips Vingboons en stamt uit 1642. Driehonderd jaar later, in 1943, werd het huis door een neerstortend Engels vliegtuig verwoest. Maar de gevel bleef gespaard. Na de afbraak daarvan sloeg de gemeente de gevelonderdelen op. Decennia later kwam een deel daarvan bij de Rijksdienst terecht. De referentiedakpannen, -bakstenen, -leien, -vloertegels en dergelijke die niet terug naar de locatie van herkomst kunnen, zouden een plek bij opleidingsinstanties op het gebied van gebouwrestauratie kunnen krijgen of bij koepelorganisaties in de monumentenzorg. De mogelijkheden daartoe inventariseert de dienst nog. Belangrijk is dat zo veel mogelijk bouwfragmenten een zinvolle bestemming krijgen en worden gerevitaliseerd in een nieuwe context. ◙

Frank Bergevoet, adviseur roerend erfgoed bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, coördineert deze teruggave, f.bergevoet@cultureelerfgoed.nl.